

Ishsizlikni Kelib Chiqish Sabablari

Urinboyeva Yulduz Pirnazarovna

Ilmiy rahbar: dotsent

Yeshmuratova Gulsevar Zokir qizi

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti Servis fakulteti, Logistika yo`nalishi, 324-guruh talabasi

Annotatsiya: Bu maqolada ishsizlikni kamaytirish bugungi tez rivojlanayotgan iqtisodiy manzarada dolzarb masala haqida bayon qilingan. Bu ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va umumiy hayot sifatini yaxshilash uchun juda muhimdir. Ushbu muammoni hal qilish hozirgi global tendentsiyalar va texnologik yutuqlarga mos keladigan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Kalit so`zlar: ishsizlik sabablari, ishsizlik darajasi, ish topish imkoniyatlari, mehnat bozori bandlik siyosati, ishsiz yoshlar, kadrlar tanqisligi, ish bilan ta'minlash dasturlari, texnologiyalar va ish o`rinlari, ishsizlik nafaqasi, Oliy ma'lumot va ish topish, kasb-hunar ta'limi, ish o`rinlarini yaratish, kasbga yo`naltirish, Malaka oshirish.

Kirish qismi

Hozirgi iqtisodiy inqiroz va uning keltirib chiqargan ishsizlik darajasining ortishi, uzoq vaqtdan beri davom etayotgan ishsizlikka qarshi kurashish usullari haqida yangi munozaralarni yana boshlashga sabab bo'ldi. Bu muammoning ayniqsa Yevropada dolzarb bo'lishi, chunki bir necha marta ishsizlik darajasi oshgan. Yevropa siyosatchilari tomonidan ilgari surilgan yondashuvda, mehnat bozorini yanada moslashuvchan qilishga olib keladigan islohotlar yordamida uzoq muddatli ishsizlikni kamaytirish mumkinligi ta'kidlanadi. Biroq, bu fikrni keng miqyosda amalga oshiriladigan makroiqtisodiy siyosatlar orqali ishsizlikni kamaytirish mumkin deganlar qarshi chiqmoqda.

Ishsizlik bugungi kunda global miqyosda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni tahdid qilayotgan eng muhim muammolardan biridir. Har yili millionlab odamlar ish o`rinlarini yo`qotadi yoki mehnat bozoriga kirish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ishsizlikni kamaytirish iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlash uchun zarurdir. Biroq, ishsizlikni bartaraf etish oson emas, chunki uning ko'plab sabablari va shakllari mavjud. Ushbu maqolada ishsizlikning asosiy sabablarini va uning qanday shakllarda namoyon bo'lishini tahlil qilishga harakat qilamiz. Avvalo, ishsizlikning asosiy sabablarini ko'rib chiqaylik.

1. Iqtisodiy Sabablar

Iqtisodiy omillar ishsizlikning asosiy sabablaridan biridir. Mehnat bozori umumiy iqtisodiy holatga bevosita ta'sir qiladi. Iqtisodiy inqirozlar, global moliyaviy inqirozlar yoki ichki iqtisodiy pasayishlar mehnat bozorida salbiy oqibatlarga olib keladi. Ishlab chiqarishning kamayishi, kompaniya va korxonalarining daromadlarining pasayishi yoki muvaffaqiyatsizligi, natijada ish o`rinlarining qisqarishiga sabab bo'ladi. Masalan, 2008-yildagi global moliyaviy inqirozdan keyin ko'plab mamlakatlarda ishsizlik darajasi sezilarli darajada oshgan. Ish o`rinlarining qisqarishi va kompaniyalar faoliyatining to'xtab qolishi odamlarning ishga joylashish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Bundan tashqari, iqtisodiy muvozanatsizlik, ishlab chiqarish va talab o'rtasidagi disbalans ham ishsizlikni kuchaytiradi. Agar mehnat bozorida talab yuqori bo'lsa, lekin ishlab chiqarish tizimi ushbu talabni qondira olmasa, ishsizlik yuzaga keladi. Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda bunday disbalanslar mavjud bo'lib, odamlar ish o'rinlari topishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

2. Texnologik Rivojlanish

Texnologiyalarning rivojlanishi va avtomatlashtirish ishsizlikni yanada kuchaytiradigan omildir. Yangi texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish va samaradorligini oshirish imkoniyatini yaratadi, ammo bu ba'zi ish o'rinlarining yo'qolishiga sabab bo'ladi. Masalan, robototexnika va sun'iy intellekt tizimlarining ishlab chiqarish jarayonida keng joriy etilishi, ko'plab ishchilarni ish o'rinlaridan mahrum qiladi. Avtomobillarni yig'ish jarayonida robotlar odamlarning o'rnini egallab, ishlab chiqarishning samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, internet texnologiyalarining rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratishda yordam bersa-da, ba'zi kasblarning yo'qolishiga olib keladi. Bu fenomen "texnologik ishsizlik" deb ataladi va yuqori malakali ishchilarga ta'sir qiladi. Avtomatlashtirish va sun'iy intellekt tizimlari, faqat kam malakali ishchilarni emas, balki o'rta va yuqori malakali ishchilarga ham ish o'rinlaridan mahrum qiladi.

3. Demografik Omillar

Demografik omillar ham ishsizlikka olib kelishi mumkin. Odamlarning yoshi va aholi sonining o'sishi mehnat bozori uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Yoshlar orasida ishsizlik ko'plab mamlakatlarda jiddiy ijtimoiy muammolarga sabab bo'lmoqda. Yoshlar orasidagi ishsizlikning yuqori darajasi, ularning ta'lim olish va kasb-hunar malakalarini rivojlantirishdagi qiyinchiliklari bilan bog'liqdir. Ko'p hollarda yoshlar ta'limni tugatganidan so'ng mehnat bozoriga kirishda qiynaladi, chunki ularning malakalari va bilimlariga mos ish o'rinlari mavjud emas.

Aholining qarish jarayoni ham ishsizlikka olib kelishi mumkin. Agar katta yoshdagi odamlar ishga qabul qilinsa, bu yoshlar va yangi avlod uchun imkoniyatlarni kamaytiradi. Rivojlangan va o'rta darajadagi mamlakatlarda qarish jarayoni kuchaygan sari, ishchi kuchining kamayishi va mehnat bozoridagi talabning ortishi ishsizlikni keltirib chiqaradi.

4. Ta'lim va Malaka Tizimining Zaifligi

Ko'plab mamlakatlarda ta'lim tizimining mehnat bozoridagi talablar bilan mos kelmasligi ishsizlikni kuchaytiradi. Ta'lim tizimi ko'pincha talab qilinadigan kasb-hunarlarni o'rgatmaydi yoki ishga tayyorlash uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni shakllantirmaydi. Natijada yoshlar va o'smirlar mos ish o'rinlari topishda qiynaladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda kasb-hunar ta'limi tizimining zaifligi ishsizlik darajasining yuqoriligi sabablaridan biridir. Ishsizlikning namoyon bo'lish shakllari quyidagilar ham hisoblanadi.

1. Yoshlardagi Ishsizlik

Yoshlar orasidagi ishsizlik bugungi kunda ko'plab mamlakatlarda eng jiddiy ijtimoiy muammolardan biridir. Yoshlarning mehnat bozoriga kirishidagi qiyinchiliklar, asosan, malakali ish o'rinlarining yetishmasligi va ta'lim tizimining bo'shliqlari bilan bog'liqdir. Ko'pincha, yoshlar yuqori malakali bo'lmagan kasblarda ishlashga majbur bo'lishadi yoki umuman ish topolmaydilar. Bu holat ishsizlikning yuqori darajasiga olib keladi.

Shuningdek, yoshlar orasidagi ishsizlik tajriba va amaliy ko'nikmalar yetishmasligi tufayli ham yuzaga keladi. Yoshlar ko'pincha ish izlashda yillar davomida tajriba to'plamaydi, bu esa ularning mehnat bozorida muvaffaqiyatli bo'lish imkoniyatlarini kamaytiradi.

2. Uzoq Muddatli Ishsizlik

Uzoq muddatli ishsizlik – bu shaxslar uzoq vaqt davomida, ba'zan bir necha yil davomida ish topa olmaydigan holatni anglatadi. Uzoq muddatli ishsizlik asosan iqtisodiy inqirozlar, texnologik o'zgarishlar yoki mehnat bozoridagi noaniqliklar tufayli yuzaga keladi. Bu holatda bo'lgan shaxslar

ko'pincha yangi ish o'rinlari yaratish uchun qo'llaniladigan strategiyalar yoki dasturlarni talab qiladilar

Ishsizlikni kamaytirish bugungi tez rivojlanayotgan iqtisodiy manzarada dolzarb masaladir. Bu ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va umumiy hayot sifatini yaxshilash uchun juda muhimdir. Ushbu muammoni hal qilish hozirgi global tendentsiyalar va texnologik yutuqlarga mos keladigan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Ishsizlikni kamaytirish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy zaruratdir. Ta'lim, innovatsiyalar va hukumatlar, biznes va jamoalar o'rtasidagi hamkorlikni o'z ichiga olgan keng qamrovli strategiyani qabul qilish orqali yanada inklyuziv va barqaror mehnat bozorini yaratish mumkin.

Hozirgi globallashuvpaytida ayniqsa ishsizlikni qisqartirish uchun juda ko'plab ishlar qilinmoqda. Ishsizlikni qisqartirish zamonaviy jamiyatning asosiy vazifasi bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy himoya va fuqarolar hayot sifatini oshirishga qaratilgan. Bugungi sharoitlar mehnat bozori sharoitlariga moslashtirilgan kompleks chora-tadbirlarni joriy qilish zarurligini ta'kidlamogda. Ayniqsa ishsizlikni qisqartirish uchun quyidagi asosiy talablarni bajarish talab etiladi.

1. Bozor talablariga mos keladigan kadrlar tayyorlash Zamonaviy iqtisodiyot raqamlashtirish, avtomatlashtirish va ekologik barqaror rivojlanish sharoitlarida talab qilinadigan ko'nikmalarga ega mutaxassislarini talab qiladi. Bu ta'lim tizimini isloh qilish va kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirishni talab qiladi.
2. Kichik va o'rta biznesni rivojlantirish Davlat tadbirkorlarni subsidiya, imtiyozli kreditlar va biznesni ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini soddalashtirish orqali qo'llab-quvvatlashi yangi ish o'rinlari yaratishga yordam beradi.
3. Raqamlashtirish va masofaviy ish bilan ta'minlash Raqamli texnologiyalar o'sishi IT, marketing, dizayn va ta'lim sohalarida masofaviy ishlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu ish o'rinlari cheklangan hududlar uchun muhimdir.
4. Davlat bandlik dasturlari Ishsizlarni qayta tayyorlash, vaqtinchalik ish bilan ta'minlash va ijtimoiy yordam ko'rsatishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish va joriy qilish iqtisodiy inqirozlarning oqibatlarini minimallashtirishga yordam beradi.
5. Innovatsiyalar va yangi tarmoqlarga investitsiyalar Qayta tiklanadigan energiya, biotexnologiyalar va sun'iy intellekt kabi istiqbolli sohalarda ish o'rinlari yaratish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga yordam beradi.
6. Migratsiyani samarali boshqarish Mehnat migratsiyasini tashkil etish, mamlakat ichida ish sharoitlarini yaratish va muammoli hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish ham ishsizlikka qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi.
7. Infratuzilma loyihalarini rivojlantirish Davlatning qurilish, transport va energetikaga investitsiyalari nafaqat infratuzilmani yaxshilaydi, balki ko'plab ish o'rinlarini yaratadi.
8. O'zbekistonda erkaklar va ayollar ishsizlik darajasi o'rtasida sezilarli farq bor. Masalan, erkaklar odatda ishga joylashish imkoniyatlaridan yaxshiroq foydalanish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, ayollar kam ish haqi va jamiyatning umidlari va oilaviy mas'uliyat kabi jinsga xos to'siqlar kabi qo'shimcha muammolarga duch kelishadi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, ayollarning taxminan 14,5 foizi ishsiz bo'lib, ko'pchilik ish imkoniyatlarining etishmasligi yoki ish haqining etarli emasligini asosiy sabab sifatida ko'rsatmoqda.

Ma'lumotlarga qaraganda, O'zbekistonda 2022- yilning yanvar-sentabr oylarida respublikaning mehnat ko'rsatkichlari statistik raqamlarda:¹

Mehnat resurslari soni – 19,5 mln. kishi

¹ <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/30593-o-zbekiston-respublikasining-mehnat-ko-rsatkichlari-raqamlarda>

Mehnat bilan band bo'lgan aholi soni – 13,8 mln. kishi

Bandlik darajasi – 68,0 %

Ishsizlar soni – 1,3 mln. kishi

Ishsizlik darajasi – 8,6 %

Iqtisodiy faol bo'lmagan aholi soni – 4,3 mln. kishi

Shuningdek, 2024-yilning noyabr oyi holatiga ko'ra, O'zbekistonda ishsizlik darajasi taxminan 5,8 foizni tashkil etdi, bu yil boshiga nisbatan kamayganini ko'rsatadi. 2024 yilning birinchi yarmida ishsizlik darajasi 6,8 foizni tashkil etdi. Faol ish izlayotganlar soni 876 000 ga yaqinni tashkil etadi, bu yil boshida bildirilgan 1,024 million kishidan sezilarli kamayishdir. Iqtisodiy faollik o'sib bormoqda, ishchi kuchining salmoqli qismi, taxminan 94%, turli sohalarda band bo'lganlar: 48% rasmiy sektorda, 38,8% norasmiy sektorda va 13,6% chet elda ishlaydi. O'zbekistonda erkaklar va ayollar ishsizlik darajasi o'rtasida sezilarli farq bor. Masalan, erkaklar odatda ishga joylashish imkoniyatlaridan yaxshiroq foydalanish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, ayollar kam ish haqi va jamiyatning umidlari va oilaviy mas'uliyat kabi jinsga xos to'siqlar kabi qo'shimcha muammolarga duch kelishadi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, ayollarning taxminan 14,5 foizi ishsiz bo'lib, ko'pchilik ish imkoniyatlarining etishmasligi yoki ish haqining etarli emasligini asosiy sabab sifatida ko'rsatmoqda. Ayollarning salmoqli qismi ham oilaviy majburiyatlari, masalan, bola tarbiyasi tufayli ish kuchidan tashqarida qolmoqda. Qizig'i shundaki, oliy ma'lumotli ayollarning ishga joylashish imkoniyati biroz ko'proq, ammo ular hali ham erkaklarnikiga nisbatan cheklangan kasbiy imkoniyatlar va ish haqi tengsizligi kabi tizimli muammolarga duch kelishmoqda. Ishsiz ayollarning qariyb 55 foizi tadbirkorlikka qiziqish bildirmoqda, ammo kapitalga ega bo'lish va malakaning etishmasligi to'siq bo'lib qolmoqda. Ta'lim, sog'liqni saqlash va IT kabi sohalarda ayollar ishtirokini oshirishga qaratilgan dasturlar bilan gender tafovutlarini kamaytirish bo'yicha sa'y-harakatlar olib borilmoqda. Shuningdek, xotin-qizlarning tadbirkorlik imkoniyatlaridan, jumladan, subsidiyalar va imtiyozli kreditlardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilashga intilmoqda.

Xulosa

Ishsizlikni kamaytirish masalasi faqat davlatning emas, balki biznes, jamiyat va xalqaro hamkorlikning ham umumiy mas'uliyatidir. Bunga zamonaviy chaqiriqlarga mos keladigan kompleks yondashuvlar orqali erishish mumkin. Ishsizlikni qisqartirish — bu jamiyatning muhim maqsadlaridan biri bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy himoya va fuqarolarning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan. Bugungi mehnat bozorining o'zgaruvchan sharoitlari murakkab va ko'p qirrali chora-tadbirlarni joriy etishni talab qiladi. Ishsizlik nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy muammo hamdir. Bu global miqyosda jiddiy oqibatlariga olib keladi. Ishsizlikning sabablari turli xil omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida iqtisodiy inqirozlar, texnologik yutuqlar, demografik o'zgarishlar, ta'lim tizimidagi kamchiliklar va kasb-hunar malakalarining mos kelmasligi mavjud. Ushbu omillar bir-biri bilan o'zaro bog'lanib, mehnat bozorida ishchi kuchining talabiga va taklifiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlikning turli shakllari mavjud, jumladan yoshlar orasidagi ishsizlik, uzoq muddatli ishsizlik, kadrlar taqchilligi va boshqalar. Har bir shakl o'ziga xos ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi, masalan, ijtimoiy beqarorlik, kriminalizm, qashshoqlik kabi salbiy oqibatlar. Shuning uchun, ishsizlikni kamaytirish uchun samarali bandlik siyosati, ish bilan ta'minlash dasturlari va mehnat bozoriga moslashgan ta'lim tizimi zarur. Kasb-hunar ta'limi va malaka oshirish dasturlari, shuningdek, texnologik innovatsiyalar va yangi ish o'rinlarini yaratish bo'yicha yondashuvlar mehnat bozorida holatni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Mehnat bozorini barqarorlashtirish uchun davlatlar tomonidan amalga oshiriladigan siyosatlar, bandlikni oshirish, ta'lim tizimini yangilash, texnologik rivojlanish va ishchilarni qayta tayyorlash ishsizlikni kamaytirishning asosiy vositalaridir. Mehnat bozorida teng imkoniyatlarni yaratish va barcha qatlamlarni ishsizlikdan himoya qilish uchun barcha bu omillarni birgalikda ishlab chiqish lozim. Xulosa qilib aytganda, ishsizlikni to'liq bartaraf etish oson bo'lmasa-da, uning sabablarini va shakllarini chuqur tahlil qilish, samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkin. Bu nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki ijtimoiy adolat va

farovonlikni yaratishda ham katta ahamiyatga ega. Ishsizlikni qisqartirish masalasi davlat, biznes, jamiyat va xalqaro hamkorlikning hamkorlikda amalga oshirilishi lozim bo'lgan yirik vazifadir. Faqat zamonaviy chaqiriqlarga moslashtirilgan kompleks yondashuv bu muammoni samarali hal qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. <https://www.jstor.org/stable/203954>
2. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/30593-o-zbekiston-respublikasining-mehnat-ko-rsatkichlari-raqamlarda>
3. Blanchard, O. (2006). *Macroeconomics*. Pearson Education.
4. Layard, R., Nickell, S., & Jackman, R. (2005). *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*. Oxford University Press.
5. Berg, A., & Ostry, J. D. (2011). *Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?* IMF Staff Discussion Notes.
6. World Bank (2020). *World Development Report 2020: The Changing Nature of Work*. The World Bank.